

ТЕОРИИ ЗА НАСЕЛЕНИЕТО И МЕТОДОЛОГИЯ НА ДЕМОГРАФСКИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

НАСЕЛЕНИЕ

Том 38, Книжка 1, 2020, 5-23

ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online)

<http://nasselenie-review.org>; e-mail: nasselenie_review@abv.bg

РАЗВИТИЕ НА ИЗСЛЕДВАНИЯТА В ОБЛАСТТА НА ФОРМАЛНАТА ДЕМОГРАФИЯ В АКАДЕМИЧНОТО ЗВЕНО ПО ДЕМОГРАФИЯ ПРЕЗ ПЕРИОДА 1990–2019

Кремена БОРИСОВА-МАРИНОВА

*Институт за изследване на населението и човека при БАН,
Департамент Демография*

БЪЛГАРИЯ, гр. София 1113, ул. „Акад. Георги Бончев“, бл. 6

✉ kbmar@abv.bg

Резюме: В статията е направен кратък обзор на някои от най-значимите изследвания в областта на формалната демография, разработени от учениците в звеното по демография в Българска академия на науките. Прегледът обхваща 30-годишния период на съществуване на звеното (от 1990 г. до днес) и включва само някои от най-важните научни приноси на разглежданите изследвания според значимостта им за развитието на демографията, за обяснение на демографското развитие на България и за усъвършенстване на общественото развитие. Получените резултати свидетелстват, че извършените изследвания третираат най-острите демографски проблеми пред страната през последните десетилетия, произтичащи от дълготрайно установилия се у нас тип демографско възпроизводство.

Ключови думи: формална демография; научни приноси на българското академично звено.

Статията да се цитира по следния начин:

Борисова-Маринова, К. (2020). Развитие на изследванията в областта на формалната демография в академичното звено по демография през периода 1990–2019. *Население*, Том 38, Кн. 1, 5-23. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online).

© К. Борисова-Маринова, 2020

Статията е постъпила през м. март 2020

Приета за публикуване през м. април 2020

Публикувана онлайн през м. юни 2020

Авторът е прочел и одобрил окончателния вариант на ръкописа.

POPULATION THEORIES AND METHODOLOGY OF DEMOGRAPHIC RESEARCH

NASSELENIE REVIEW

Volume 38, Number 1, 2020, 5-23

ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online)

<http://nasselenie-review.org>; e-mail: nasselenie_review@abv.bg

1990-2019: FORMAL DEMOGRAPHY RESEARCH DEVELOPMENT IN THE BULGARIAN ACADEMIC RESEARCH UNIT

Kremena BORISSOVA-MARINOVA

Institute for Population and Human Studies - Bulgarian Academy of Sciences, Department of Demography

BULGARIA, Sofia 1113, Akad. G. Bonchev St, bl. 6

✉ kbmar@abv.bg

Abstract: *This article contains a short review of some of the most significant studies in the area of formal demography completed by researchers from the BAS demography research unit. The review covers a 30-year period of existence of the unit (1990 – today) and includes only a fraction of the the most important scientific contributions significant for the development of demography, for the explanation of Bulgaria's demographic development and for the improvement of the society's evolution. The results obtained indicate that the studies considered treat the most acute demographic problems faced by the country in the last decades, arising from the established regime of demographic reproduction.*

Keywords: formal demography; scientific contributions of Bulgarian academic research unit.

The article can be cited as follows:

Borissova-Marinova, K. (2020). Razvitie na izsledvaniyata v oblastta na formalnata demografiya v akademichnoto zveno po demografiya prez perioda 1990-2019. [1990-2019: Formal Demography Research Development in the Bulgarian Academic Research Unit]. *Nasselenie Review*, Volume 38, Number 1, 5-23. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online). (In Bulgarian).

© K. Borissova-Marinova, 2020

Submitted – March 2020

Revised – April 2020

Published – June 2020

The author has read and approved the final manuscript.

УВОД

Формалната демография¹ изучава човешките населения в качеството им на възпроизвеждащи се съвкупности под действието на ражданията, умираанията и миграционните движения (Pressat, Wilson, 1985; Van de Walle, 1982 и др.). Тя се занимава с анализ на състоянието на населението (неговия брой и състав според различни критерии и признаци), на тенденциите на различните процеси, които оказват директно влияние върху развитието на населението, на взаимните връзки, съществуващи между състоянието на населението и неговото развитие, от една страна, и демографските процеси, които ги определят, от друга; с изучаване на закономерностите на възпроизводство на населението и на факторите за неговото развитие (Preston et al., 2001; Coale, Trussell, 1996; Pressat, 1994; Keyfitz, 1985; Henry, 1964; и др.).

През последните десетилетия демографските изследвания се развиват интензивно поради растящата необходимост да се проследяват и обяснят от научна гледна точка протичащите бурни демографски процеси, които променят облика на Европа и света и които поставят Европа и другите развити страни в специфична позиция в рамките на световното развитие. Значителните промени в демографското възпроизводство на развитите страни от края на XX в. до днес се отнасят както до размерите на достигнатите стойности на показателите за демографските процеси, така и до някои параметри, характеризиращи хода на протичането им като скорост, плавност, и др. Те засягат почти всички страни от Европа, макар и по различен начин и в различна степен (UNPD DESA, 2013). Особено ярко сред тези изменения се открояват две тенденции със значимостта си за демографското възпроизводство и с възможните си въздействия върху социално-икономическото развитие на отделните страни. Първата тенденция представлява поддържането на ниво на раждаемост под равнището на заместване на поколенията в течение на дълъг период от време² в европейските страни (Сугарева, Лилова, 2010; UNECE & UNPF, 2005). Дълготрайното задържане на раждаемостта на такова ниско равнище оказва влияние върху демографското възпроизводство посредством измененията в броя на населението, в неговите демографски структури, в скоростта на протичащото демографско остаряване и въздействията му върху други процеси. Втората тенденция се изразява в изместване на естествения прираст от положителната нетна миграция (външно миграционното салдо) като основна движеща сила за развитието и растежа на населението за все по-нарастваща част от европейските страни

¹ Формална демография се нарича онази част от демографията, чийто фокус пада върху количествения аспект на процесите и явленията и която осъществява измерването и анализа на елементите на изменението (което може да бъде прираст, намаление или поддържане на неизменен брой – така нареченото стационарно население) на дадено население. За целите на демографския анализ и демографското прогнозиране е разработен и непрекъснато се усъвършенства математически инструментариум, който включва различни методологични подходи, основани на математически модели, каквито са демографските таблици, теорията за стабилното население и други. Необходимо е да се подчертае също, че математическите модели във формалната демография включват стохастични процеси (Xie, 2000: 670; Caldwell, 1996; и др.).

² Вече повече от две десетилетия.

(UNPD DESA, 2013; European Commission, 2011; UNECE & UNPF, 2005). Подобни съществени промени в еволюцията на населението предполагат, на свой ред, възможността от настъпване на редица последици за бъдещото икономическо и социално развитие на съответните страни поради множеството връзки и взаимозависимости, които съществуват между демографската и икономическата системи на обществото.

Посочените аспекти на проблема се отнасят в най-голяма степен и до България, най-малкото по три причини. Най-напред, равнището на тоталния коефициент за плодовитост в страната е далеч под прага на заместване на поколенията през последните 30 години (Моралийска-Николова, 2019; Сугарева, Лилова, 2010; и др.). В резултат на този процес и сравнително високата, в европейски контекст, смъртност демографското развитие на страната изпитва влиянието на дълготрайно поддържан отрицателен естествен прираст. За разлика, обаче, от много европейски страни, в България липсва компенсиращо миграционно салдо, а този процес е комбиниран със сравнително високо за мащабите на страната и нестихващо отрицателно външно миграционно салдо (Борисова-Маринова, Моралийска-Николова, 2011; и др.). Вследствие на това през целия разглеждан период у нас се наблюдава протичането на четири взаимно преплитачи се процеса: свито демографско възпроизводство, обезлюдяване (намаление на населението поради емиграция), депопулация (намаление на населението поради превес на умираанията над ражданията) и ускорено демографско остаряване с всички произтичащи от това последици. Такава ситуация не е наблюдавана през последния век в Европа и в съчетание с последиците от дългосрочната структурна икономическа криза в страната представлява уникално наслагване на процеси и преплитане на фактори на демографското възпроизводство като обект на изследване.

Цел на настоящата статия е да се направи кратък обзор на някои от най-значимите изследвания в областта на формалната демография³, разработени от учените в академичното звено по демография⁴ на Българска академия на науките като се акцентира върху постигнати научни резултати с приносен характер в теоретичен, методологичен и приложен ракурс. Прегледът обхваща 30-годишния период на съществуване на звеното: от 1990 г., когато направлението е институционализирано в Българска академия на науките със създаването на Института по демография при БАН⁵, до днес. В по-нататъшното изложение се разглеждат предимно завършените изследвания, които са приети от съответния Научен съвет на звеното с препоръка да се публикуват и чиито резултати са излезли от печат като монографии. Прегледът съдържа само някои от най-важните

³ Направлението е познато в България и под името „Статистика и демография“, както е записано в националната класификация на научните специалности.

⁴ Обзорът на публикуваните резултати от други направления в демографските изследвания на звеното, каквито са социалната демография, етно-демографията и историческата демография, излиза извън целта на настоящата статия. Подобен преглед трябва да е предмет на отделни самостоятелни изследвания.

⁵ Правоприемници на Института по демография са Център за изследване на населението при БАН (2002–2010 г.) и Департамент Демография на ИИНЧ-БАН (след 2010 г.).